

УДК 657.22:657.6

Кац С.В.

*аспірант кафедри обліку та аудиту економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
ФОНДОВОГО РИНКУ**

Стаття присвячена розкриттю сутності та значення фінансових інструментів фондового ринку для розуміння і вибору фінансових інструментів для ефективного використання їх на практиці. Сьогодні підприємства мають можливість спрямовувати вільні фінансові ресурси не тільки на розширення власної діяльності, а й інвестувати кошти в інші підприємства, вести спільну з іншими підприємствами діяльність та здійснювати інші види подібних операцій. Перераховані вище операції здійснюються за допомогою фінансових інструментів. Але для того, щоб ефективно і вигідно оперувати фінансовими інструментами фондового ринку, потрібно чітко розуміти їх сутність і значення.

Ключові слова: фінансові інструменти, фондовий ринок, акції, облигації, ф'ючерсні угоди, опціони.

Кац С.В. СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОСНОВНЫХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ФОНДОВОГО РЫНКА

Статья посвящена раскрытию сущности и значения финансовых инструментов фондового рынка для понимания и выбора финансовых инструментов для эффективного использования их на практике. Сегодня предприятия имеют возможность направлять свободные финансовые ресурсы не только на расширение собственной деятельности, но и инвестировать средства в другие предприятия, вести совместную с другими предприятиями деятельность и осуществляют другие виды подобных операций. Перечисленные выше операции осуществляются с помощью финансовых инструментов. Но для того, чтобы эффективно и выгодно оперировать финансовыми инструментами фондового рынка, нужно четко понимать их сущность и значение.

Ключевые слова: финансовые инструменты, фондовый рынок, акции, облигации, фьючерсные сделки, опционы.

Kats S.V. ESSENCE AND IMPORTANCE OF KEY FINANCIAL INSTRUMENTS STOCK MARKET

The article is devoted to the disclosure of the nature and significance of financial instruments for understanding the stock market and the selection of financial instruments for the effective use of them in practice. Today, enterprises are able to direct financial resources available not only to enhance their own activities, but also invest in other businesses, have a joint activity with other companies and make other such operations. The above operations are carried out by means of financial instruments. But in order to effectively and profitably operate the financial instruments of the stock market, you need to clearly understand their nature and significance.

Keywords: financial instruments, stock market, stocks, bonds, futures, options.

Постановка проблеми. Розвиток ефективного фондового ринку – одне з першочергових завдань держави на сучасному етапі. Одним з основних факторів, що визначають привабливість ринку для інвесторів і ефективність його функціонування, виступає наявність на ньому фінансових інструментів, що відповідають інтересам учасників і дозволяють їм ефективно виконувати свої функції. Сьогодні підприємства мають можливість спрямовувати вільні фінансові ресурси не тільки на розширення власної діяльності, а й інвестувати кошти в інші підприємства, вести спільну з іншими підприємствами діяльність та здійснювати інші види подібних операцій. Перераховані вище операції здійснюються за допомогою фінансових інструментів. Але для того, щоб ефективно і вигідно оперувати фінансовими інструментами фондового ринку, потрібно чітко розуміти їх сутність і значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми розкриття сутності і значення фінансових інструментів займався Ф. Фабоци «Фінансові інструменти», який в своїй книзі «Фінансові інструменти» дуже детально розписав сутність майже всіх відомих фінансових інструментів. Розкриттю сутності фінансових інструментів через їх класифікацію висвітлила у своїй науковій статті Бурденко І.М. «Фінансові інструменти: особливості їх класифікації». Говорушко Т.А. в науковій статті «Перспективи використання фінансових інструментів вітчизняними підприємствами» розкриває сутність похідних фінансових інструментів. Данькевич А.П. у своїй науковій праці «Фінансові інструменти: особливості визначення, класифікації та обігу» розкрив значення відомих фінансових інструментів. У своїй монографії

«Ринки фінансових інструментів» Кабанов В.Г. надає визначення фінансовим інструментам, тим самим розкриваючи їх сутність. Але значення та сутність фінансових інструментів розкриті недостатньо, що потребує подальшого дослідження цих питань.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття сутності та значення фінансових інструментів фондового ринку для розуміння і вибору фінансових інструментів для ефективного використання їх на практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансові інструменти – це будь-який контракт, результатом якого є створення фінансового активу одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу іншого суб'єкта господарювання.

Найчастіше розрахунки за допомогою фінансових інструментів здійснюються на фондовому ринку.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів) [3].

Далеко не всі цінні папери походять від грошових капіталів, тому ринок цінних паперів не може бути в повному обсязі віднесений до ринку капіталів. У тій частині, в якій ринок цінних паперів ґрунтується на грошах як на капіталі, він називається фондовим ринком і в цій своїй іпостасі є складником ринку фінансових послуг. Більшу частину ринку цінних паперів становить фондовий ринок. Інша частина через свою незначні розміри не дістала спеціальної назви, і тому часто поняття ринку цінних паперів і фондового ринку вважаються синонімами. Отже, ринок цінних паперів складається з фондового (частини ринку

капіталів) і сфери грошового ринку, де здійснюється обіг короткострокових цінних паперів, яку можна розглядати як складову одночасно обох ринків [2].

Інвестування на фондовому ринку відбувається за рахунок купівлі-продажу інструментів фондового ринку, що обертаються на біржі. Найбільш поширеними інструментами фондового ринку є акції, облігації, ф'ючерси та опціони.

Акція – це іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством [3].

Всі акції умовно поділяють на два типи: звичайні та привілейовані акції.

Звичайні (прості) акції (common stocks) – це акції, які безпосередньо купує інвестор на ринку цінних паперів і надають інвестору право одного голосу на зборах акціонерів, право на участь у розподілі прибутків і активів емітента у випадку його ліквідації після привілейованих акцій, а також право на отримання частини прибутку фірми у вигляді дивідендів, розміри яких та форма виплати ніколи не фіксується і залежать від величини чистого прибутку фірми та відповідного рішення загальних зборів акціонерів.

Дивіденди на прості акції здебільшого виплачують у випадку отримання емітентом значного прибутку. Якщо ж емітент за результатами економічної діяльності одержав незначний прибуток або його діяльність була збитковою, дивіденди на прості акції не виплачуються. Однак у практиці зарубіжних країн іноді трапляються випадки, коли дивіденди на прості акції за останній рік виплачують і тоді, коли діяльність фірми була збитковою. Відповідні кошти для цього беруть з невикористаного фонду прибутку емітента за попередні роки. Зазначимо, що в Україні така форма сплати дивідендів сьогодні не практикується.

Розмір дивідендів на прості акції коливається в широкому діапазоні і залежно від прибутку емітента може досягати 90% номінальної вартості акції, а в окремих випадках, коли фірма процвітає і має великі прибутки, дивіденди виплати на одну акцію можуть у кілька разів перевищувати її номінальну вартість. Звичайні акції користуються великою популярністю на ринках цінних паперів.

Привілейовані акції (preferred stocks) – це акції, які не надають права голосу на загальних зборах акціонерів, якщо це не передбачено умовами випуску, але вони надають право власникові на отримання гарантованих дивідендів і беруть участь у розподілі прибутків та активів емітента при його ліквідації. Всі права власників привілейованих акцій задовольняються в першу чергу порівняно з правами власників звичайних акцій.

Дивідендні виплати за привілейованими акціями проводять завжди незалежно від прибутків емітента в поточному році. Іноді, якщо дохід на звичайні акції перевищує дохід на привілейовані акції, емітент може змінити розмір дивідендів на привілейовані акції. Іноді власникам привілейованих акцій надається право голосу на загальних зборах акціонерів, зокрема можуть випускати привілейовані акції типу «одна акція – один голос», або «одна акція – кілька голосів» [5].

До фінансових інструментів також відносяться облігації. Облігація – це цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітен-

том, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій проспектом емісії (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк та виплатити дохід за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом емісії [3].

Облігації випускають під нагальні потреби емітента з метою залучення додаткових коштів для впровадження нових технологій, модернізації виробництва, різноманітні соціальні програми. Найсуттєвіша відмінність облігацій від акцій полягає в тому, що облігація приносить інвестору стабільний дохід лише у визначеному скінченному інтервалі часу і зовсім втрачає свою цінність у момент погашення, а також облігації утримуються до погашення. Крім того, власник облігації не має права брати участь у керуванні діяльністю емітента, він лише фінансує цю діяльність за повну винагороду.

Оскільки за облігаціями завжди виплачують фіксовані відсотки – дивіденди, то їх іноді називають цінними паперами з фіксованим прибутком. Розмір дивідендних відсотків фіксується на бланку сертифіката облігації. Відсоткова ставка, за якою розраховують відсоткові гроші, називається купонною ставкою. Вона може бути сталою або плаваючою залежно від типу облігації. В окремих випадках до облігації видають спеціальні приписані до неї купони, за якими, залежно від умов випуску, щоквартально, щопіврічно або щорічно виплачують відсотки. Відсоткові гроші, нараховані за купонною ставкою, називаються купонною облігації (квартальним, піврічним, річним).

Залежно від певних вибраних критеріїв у світовій практиці розрізняють багато типів облігацій і способів їх класифікацій, тому у кожному конкретному випадку потрібно орієнтуватися на законодавчо закріпленій перелік цінних паперів тієї чи іншої країни. Кваліфікаційні типи облігацій розглянуто у табл. 1.

Таблиця 1

Кваліфікаційні типи облігацій

Класифікаційна ознака	Тип облігації
Залежно від емітента	Державні; Місцеві; Інституційні
Залежно від місця реєстрації основного офісу емітента та ринку обертання	Вітчизняні; Іноземні
Залежно від виплати відсоткової винагороди	Відсоткові; Безвідсоткові; Дисконтні; Конвертовувані
Залежно від терміна «життя»	Короткотермінові; Середньотермінові; Довготермінові; Безстрокові; З правом дострокового погашення
Залежно від ступеня ризику	Забезпечені; Незабезпечені
Залежно від механізму виплати дивідендів та способу реєстрації обігу	Іменні; На пред'явника
Залежно від форми нарахування дивідендів	з фіксованою купонною ставкою; плаваючою купонною ставкою; нульовою купонною ставкою

*Джерело [2]

Ф'ючерсний контракт (futures contract), або ф'ючерс – це угода про купівлю і продаж певної кількості товару (активу) на певну дату в майбутньому за ціною, встановленою на момент угоди.

Ключові елементи ф'ючерсної угоди розглянуто в табл. 2.

Таблиця 2

Ключові елементи ф'ючерсної угоди*

Елемент ф'ючерсної угоди	Визначення
ф'ючерсна ціна	ціна, за якою сторони погодилися здійснити угоду в майбутньому
дата виконання або дата поставки	дата реалізації угоди
предмет або базисний актив ф'ючерса	товар або актив, який сторони погодилися продати чи купити (валюта, акція тощо)
«довгий» ф'ючерс	ф'ючерсний контракт на купівлю
«короткий» ф'ючерс	ф'ючерсний контракт на продаж
початкова маржа	сума, яку повинен внести інвестор (власник ф'ючерса) в клірингову палату біржі для забезпечення гарантії виконання зобов'язань по контракту
базис	різниця між поточною і ф'ючерсною ціною
підтримуюча, мінімальна, або гарантійна маржа	мінімальна сума, визначена біржею, до якої може знизитися величина маржового рахунку
варіаційна маржа	сума, необхідна для повернення величини рахунку до рівня початкової маржі

*Джерело [6]

Укладення ф'ючерсних угод відбувається між покупцем і біржею з одного боку та біржею і продавцем – з іншого. На контракти однієї серії або типу встановлюється єдина ціна. Обсяги одного контракту (лота) стандартизовані відповідно до специфікації, запроваджені біржею. Терміни виконання угод стандартні, а терміни закриття позиції – довільні. Так, більшість фінансових ф'ючерсних контрактів мають дату виконання (поставки) в березні, червні, вересні або грудні. Ф'ючерсна ціна котирується на одиницю товару і змінюється протягом дня торгів і від одного дня до другого. Внаслідок цього всі позиції відкритих ф'ючерсних контрактів в кінці кожного дня торгів перераховуються згідно з новою ринковою ціною. Якщо ціна на товар (актив) підвищилася, на рахунок покупця негайно надходить готівка в розмірі виграшу. Та ж сума знімається з рахунку продавця. Таким чином, покупець ф'ючерсного контракту отримує прибуток у випадку зростання ціни ф'ючерса. Якщо внаслідок несприятливої ситуації на ринку сума на рахунок покупця падає нижче рівня підтримуючої маржі, яка зазвичай становить 70-80% від початкової (хоча може і дорівнювати їй), покупець повинен внести готівкою варіаційну маржу, інакше ф'ючерсна позиція буде ліквідована. Якщо ж ситуація сприятлива, перевищення рахунку над початковою маржею може бути вилучене інвестором.

Розрізняють такі основні види ф'ючерсів, що обертаються на міжнародних ринках:

- ф'ючерси на товари;
- ф'ючерси на валюту;
- відсоткові ф'ючерси (ф'ючерси на процентні ставки);
- ф'ючерси на біржові індекси (індекси акцій) [5].

Опціон – це право купити або продати визначену цінність (товар, цінний папір, ф'ючерсний контракт) на особливих умовах, в обмін на сплату винагороди – премії [4].

Об'єктом опціону може бути реальний товар – сировина, цінні папери, валюта та ф'ючерсні контракти

на вказані активи. За технологією виконання розрізняють три види опціонів:

- опціон з правом купити (option call);
- опціон з правом продати (option put);
- подвійний опціон (double option; put and call option) [1].

Опціони «пут» і «кол» представлені на багатьох біржах світу. Крім того, такі контракти укладаються індивідуально (поза біржею, або «через прилавок»); зазвичай їх учасниками є фінансові інститути, зокрема інвестиційні банки, а також їх клієнти. Організація торгівлі опціонами на біржах аналогічна до біржової торгівлі ф'ючерсами. Ключову роль у ній відіграє клірингова система біржі (клірингова палата), яка забезпечує розрахунки по контрактах. Купівля/продаж опціонна передбачає укладення двох контрактів: один – між покупцем і біржею, яка виступає продавцем, і другий – між біржею і продавцем, при цьому біржа виступає покупцем. Здійснення купівлі продажу активу за такими контрактами називається виконанням опціону. Якщо покупець вирішив закрити свою позицію без виконання опціону упродовж строку його дії, він може просто продати його, аналогічно позиція продавця закривається купівлею того ж опціону. Якщо покупець вирішує виконати опціон, клірингова палата обирає продавця цього опціону згідно з конкретними правилами, встановленими біржею.

Ключовими елементами опціонного контракту є:

- премія (premium) – сума, що сплачується при купівлі продажу опціону (ціна опціонного контракту);
- ціна виконання (exercise price), або ціна «страйк» (strike) – ціна придбання/продажу активу;
- дата завершення (expiration date) – дата, коли право купити актив (при опціоні «кол») або продати його (при опціоні «пут») втрачається;
- «продаж, що закриває позицію» (closing sale) – угода, згідно з якою, позиція інвестора по попередній угоді закривається, тобто зустрічна угода до угоди при купівлі опціону;
- «покупка, що закриває позицію» (closing purchase) – угода, зворотна (зустрічна) до угоди про продаж опціону.

Біржові ринки опціонів забезпечують стандартизацію контрактів, а також автоматичне закриття позицій. Так, наприклад, в США існує Клірингова корпорація опціонів (ОСС) – компанія, якою одночасно володіють декілька бірж. Через комп'ютерну систему ОСС відслідковує опціонні позиції кожного інвестора. Як тільки покупець і продавець вирішують укласти певний опціонний контракт і покупець сплачує узгоджену премію, ОСС стає продавцем для покупця і покупцем для продавця. В цей момент всі прямі зв'язки між покупцем і продавцем припиняються. Якщо покупець вирішить виконати опціон, то ОСС навмання бере продавця з відкритою позицією і повідомить його про виконання. ОСС також гарантує поставку активів, якщо продавець не в змозі це зробити. Якщо в майбутньому покупець стане продавцем того ж контракту, то комп'ютер ОСС відмітить зустрічні позиції і ліквідує їх.

Існують ще й позабіржові опціони, які, на відміну від біржових, не стандартизовані. Вони характеризуються вищою вартістю, яка відображає можливість обирати необхідні параметри, і нижчою ліквідністю, оскільки служать для визначених інвестиційних цілей і зазвичай не реалізуються до виконання.

Позабіржова (over-the-counter) торгівля опціонами поступово втрачає своє значення за винятком ринку

валютних опціонів, на якому банки виписують валютні опціони європейського типу. Позабіржовий ринок валютних опціонів успішно конкурує з біржовим (Філадельфійська біржа, Лондон, Чикаго (Chicago Board Option Exchange – CBOE), Амстердам, Сінгапур). Так, на позабіржовому ринку валютних опціонів домінують операції з долларом США. Найбільший обсяг опціонних контрактів припадає на курсові співвідношення доллар-євро та доллар-єна. Саме на опціонні контракти припадає найбільша питома вага у загальному обороті валютного ринку, тоді як частка валютних свопів в щоденних оборотах є незначною [6].

Таким чином, дослідивши сутність і значення основних фінансових інструментів фондового ринку, стає зрозуміло, що важелями впливу на процеси розподілу і перерозподілу капіталу між різними сегментами ринку стають фінансові інструменти – форми існування фінансових продуктів. Фінансові інструменти включають в себе як фінансові активи, так і фінансові зобов'язання. Обрати один найефективніший фінансовий інструмент фондового ринку неможливо, тому що кожен з представлених фінансових інструментів має свою специфіку діяльності і застосування. Акції випускають акціонерні товариства для забезпечення своєї діяльності. Залежно від порядку виплат дивідендів права участі в управлінні корпорацією акції поділяються на привілейовані (преференційні) та прості (звичайні). Привілейовані надають їхнім власникам певні переваги, порівняно з власниками простих акцій. Так, за привілейованими акціями встановлюється фіксований дивіденд, який виплачується раніше, ніж його визначають для власника простих акцій. Фіксований дивіденд виражається або в проценті від номінальної вартості або в грошах з розрахунку на одну акцію. Під час ліквідації корпорації, насамперед, задовольняються претензії власників привілейованих акцій, а потім – про-

стих. На відміну від акцій облігації після закінчення визначеного строку підлягають викупу, до того ж емітент повинен сплатити номінальну вартість облігацій і дохід у вигляді відсотка. Привабливість облігацій для власників полягає в одержанні фіксованого доходу. Одним з видів фінансових інструментів є ф'ючерсні угоди – ф'ючерсні угоди використовуються для спекуляції (отримання доходу від сприятливої зміни ф'ючерсних цін) і для хеджування ризику падіння ціни активів і курсу валют інвестицій.

Висновки. Важливим фактором на користь використання фінансових інструментів в своїй діяльності як додаткового джерела мобілізації коштів є можливість інвестування вільних коштів в різноманітні проекти, вибору шляхів прибуткового вкладання відповідно до поточних потреб господарської діяльності підприємства. Інтеграція фінансового ринку України в світову фінансову систему припускає використання нових фінансових інструментів у національній практиці, характеризується великою різноманітністю і складністю фінансових інструментів, але дослідження сутності і значення фінансових інструментів дає змогу учаснику фондового ринку отримати високу доходність за малих вкладень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сохацька О.М.. Біржова справа : підручник. – 2-ге вид. змін. й доп. – Тернопіль : Карт-бланш, К. : Кондор, 2008. – 632 с.
2. Сич Є.М. Ринок фінансових послуг. : навч. посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 428 с.
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480-IV зі змінами та доповненнями.
4. Сайт Національного Банку України : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
5. Сайт Фондового ринку України : <http://cinnipaperi.org.ua/tipi-akcij>.
6. Сайт Про український фонд підтримки підприємництва : <http://ufpp.kiev.ua/sut-ta-vidi-fyuchersnix-kontraktiv/>.